

удк 334.72 (477)

ПІДПРИЄМНИЦЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНИ В ПОРІВНЯННІ З КРАЇНАМИ ЄС

КРАСНОКУТСЬКА Н., докторант кафедри економіки
підприємництва КНТЕУ

За часів виникнення інституту підприємництва воно завжди вважалося найбільш масовою, динамічною та гнучкою формою ділового життя суспільства. Однак ціннісні пріоритети розвитку різних суспільств не завжди спрямовані на активізацію підприємництва, що пов'язано з домінуючим суспільно-політичним устроєм, культурними цінностями і традиціями, власним геополітичним баченням тощо. Саме тому країни дуже сильно різняться за своєю спроможністю до використання підприємницького потенціалу та спрямування його на зростання суспільного добробуту. Зважаючи на проголошений Україною курс на інтеграцію в європейське бізнес-середовище, доцільно провести певні порівняння щодо наявності підприємницького потенціалу, рівня та умов його реалізації в Україні та країнах ЄС. Такий компаративний аналіз має за мету пошук більш досконалої форми організації вітчизняного бізнес-середовища через вивчення досвіду успішних країн і виявлення тих особливостей, які доцільно враховувати під час розробки програм підтримки підприємництва.

Визнаючи нагальну потребу активізації якісного розвитку підприємницького потенціалу в Україні, останнім часом вітчизняні науковці все більше звертаються до такого порівняльного аналізу. У наукових працях Д. Ляпіна, З. Варналія, Л. Воротіної, Н. Коротенко [1] висвітлено окремі аспекти політики розвитку підприємництва в Україні та країнах ЄС, його державної фінансово-кредитної підтримки, формування регуляторної політики у сфері підприємництва. Зміни у вітчизняному бізнес-середовищі, що відбуваються під впливом світової фінансової кризи, зумовлюють необхідність подальшого вивчення та переосмислення розбіжностей і особливостей у розвитку підприємницького потенціалу України в порівнянні з країнами ЄС. Саме таке переосмислення і визначило цільову спрямованість проведеного дослідження з метою визначення пріоритетних напрямів політики підтримки підприємництва як вагомої сили, спроможної прискорити перехід вітчизняної економіки від скорочення до зростання та розвитку.

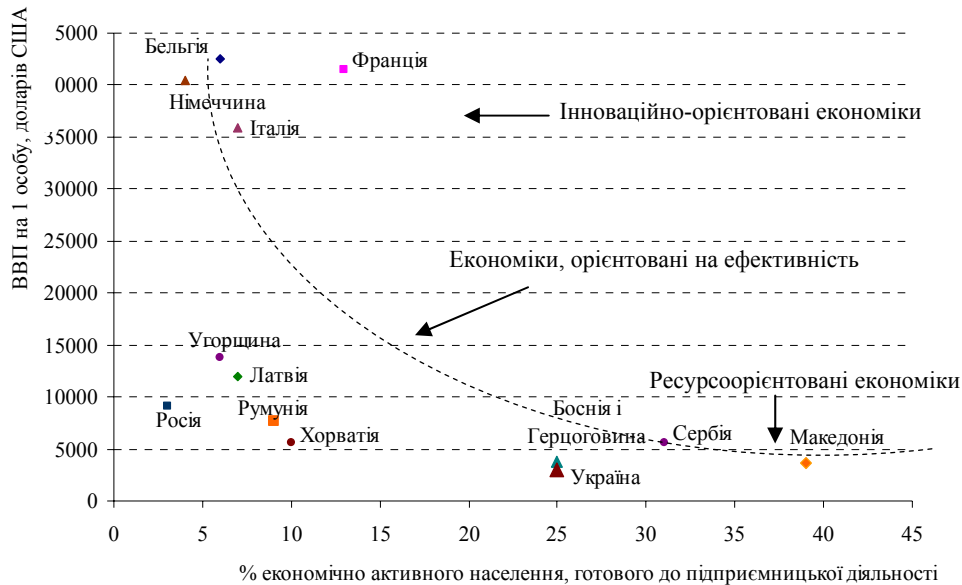
Зважаючи на розуміння підприємницького потенціалу як сукупності здібностей, знань і навичок фізичних осіб щодо здійснення підприємницької діяльності, об'єктами дослідження було обрано його наявність, рівень і умови реалізації.

Цінним джерелом інформації про наявність підприємницького потенціалу є Глобальний моніторинг підприємництва (*Global Entrepreneurship Monitoring, GEM*), який здійснюється за ініціативи Лондонської бізнес-школи та Бебсон коледжу (США) Асоціацією з досліджень глобального підприємництва [2]. Для оцінки потенційної готовності займатися підприємницькою діяльністю економічно активному населенню віком від 18 до 64 років (респондентам GEM) пропонується запитання щодо їх намірів організації власного бізнесу в найближчі роки. У результаті опрацювання відповідей дослідниками GEM визначено, що підприємницький потенціал у країнах ЄС дещо відрізняється за типом економіки, але в цілому є низьким. У країнах з інноваційним характером економіки відсоток економічно активного населення, що розглядає можливість започаткування власного бізнесу коливається від 4 % у Німеччині до 13 % у Франції. У країнах, розвиток яких спрямований на підвищення ефективності за рахунок інвестицій (Хорватія, Угорщина, Латвія), частка населення, що здатне до підприємництва, також не перевищує 10 %. Лише в ресурсорієнтованих країнах транзитивного типу (Боснія і Герцеговина), підприємницький потенціал, визначений за часткою латентних підприємців, досягає найбільшого рівня.

На жаль, Україна не приєдналася до команди дослідників Глобального моніторингу підприємництва, тому певні порівняння можна здійснити лише за результатами опитування, проведеного фахівцями Інституту економіки та прогнозування НАН України та центром "Соціальний моніторинг" [3]. Відповідно до них, рівень потенційної готовності займатися підприємницькою діяльністю серед економічно активного населення України, на відміну від країн ЄС, досить високий: відчувають себе цілком спроможними бути підприємцем 38 % самозайнятих, 72 % приватних підприємців, 25 % найманих працівників приватних підприємств, 18 % найманих працівників державного сектору. Майже третина економічно активного населення вважає себе спроможними до підприємницької діяльності, але потребує поглиблення знань. Не відчувають у собі підприємницького потенціалу від 10 % приватних підприємців до 45 % найманих працівників державного сектору.

Для коректного порівняння підприємницьких намірів в Україні та країнах ЄС слід вилучити з розгляду ту частку населення, що залучена до підприємництва, тобто приватних підприємців і самозайнятих, які в Україні є переважно найдрібнішими суб'єктами підприємницької діяльності, як правило, у сфері торгівлі або надання платних послуг населенню. За таких умов частка вітчизняних латентних підприємців коливається від 18 % до 25 % залежно від сфери зайнятості (державний сектор або приватні підприємства). Такий достатньо високий рівень потенційної підприємницької активності характерний тільки для тих європейських країн, економіки яких розвиваються на підґрунті

традиційних факторів виробництва і забезпечують рівень ВВП на 1 особу нижче за середній як у поточних цінах (3.5 тис. доларів США), так і за паритетом купівельної спроможності. Саме до їх числа, за результатами позиціонування в системі координат "ВВП на 1 особу та % населення, готового до започаткування власного бізнесу", й увійшла Україна (рис. 1), попри всі намагання органів державного управління, починаючи з початку 90-х років минулого сторіччя, стимулювати економічний розвиток за рахунок активізації підприємництва.

Рис. 1. Позиціонування країн за рівнем ВВП на душу населення та його готовністю до здійснення підприємницької діяльності [2; 3, с. 32]

Якщо низький рівень підприємницького потенціалу в Європі є наслідком високого рівня життя та доступності альтернативних джерел доходів (наймані працівники), то в Україні ситуація цілком протилежна. Причому, за останні 17 років розроблені численні програми з підтримки та стимулювання розвитку підприємництва в Україні, що мали за мету створення позитивного іміджу країни та інтеграції вітчизняної економіки в європейську та світову економічні системи. Напевно, якщо хоча б третина задекларованих у цих програмах заходів виконувалась, Україна б посідала більш гідне місце в світових рейтингах. Натомість, наявність підприємницького потенціалу супроводжується відставанням від країн Центральної та Східної Європи як за кількісними індикаторами рівня його реалізації, так і за якістю умов ведення бізнесу.

У країнах ЄС малі підприємства (в тому числі і мікропідприємства) надають 50 % робочих місць і забезпечують майже 40 % обсягу реалізованої продукції [4, с. 30] (табл. 1). Середні підприємства забезпечують зайнятість 17 % працюючого населення і виробляють

майже 18 % від загального обсягу реалізованої продукції. Успішний розвиток малого та середнього бізнесу зумовлений, перш за все, вагомою державною підтримкою, а також широкою кооперацією із великими об'єднаннями, коли малі підприємства виступають в ролі сателітів і забезпечують виконання частки виробничих процесів. Їх активна участь у промисловому виробництві (понад 20 % малих і 21 % середніх підприємств створені та функціонують у саме реальному секторі [4, с. 29]) зумовлює інноваційний характер підприємництва у країнах ЄС.

Таблиця 1

Участь малих, середніх і великих підприємств у забезпеченні зайнятості та обсягів реалізованої продукції в Україні та країнах ЄС *

Суб'єкти підприємницької діяльності	Участь у забезпеченні зайнятості, %		Частка в обсязі реалізованої продукції, %	
	Україна **	країни ЄС (EU-27)	Україна **	країни ЄС (EU-27)
Малі підприємства	23.5	50.1	18.1	39.1
Середні підприємства	38.0	16.9	42.6	17.9
Великі підприємства	38.5	33.0	39.3	43.0

Примітки: * Складено за даними: *Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні: Національна доповідь* / К. О. Ващенко, З. С. Варналій, В. Є. Воротін та ін. — К.: Держкомпідприємництво, 2008. — С. 173–174; *European business – Facts and figures*. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2007. — P. 30.

** Дані наведено з урахуванням змін, відповідно до Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань регулювання підприємницької діяльності" від 18 верес. 2008 р. №523-VI.

Структура підприємств в Україні за розміром у цілому відповідає європейській, однак за пропозицією робочих місць і внеском у обсяг реалізованої продукції мають місце певні розбіжності. Згідно з новими критеріями віднесення підприємств до малих і великих, малі підприємства в Україні створюють близько 24 % робочих місць, а їх внесок у загальний обсяг реалізованої продукції становить 18.1 % (див. *табл. 1*), у тому числі частка малих промислових підприємств становить лише близько 1 % обсягів реалізованої продукції [5]. Більш потужними за обсягами діяльності та пропозицією робочих місць в Україні є середні підприємства, які виробляють 42.6 % продукції і забезпечують зайнятість 38 % працюючого населення. Проаналізувавши рівень реалізації підприємницького потенціалу за наведеними кількісними індикаторами, можна констатувати, що мале підприємництво, яке є основою економік європейських країн, за тривалий період реформування бізнес-середовища в Україні ще не стало впливовою ринковою інституцією.

Негативні структурні пропорції спричинені: *по-перше*, наявністю значної кількості малих підприємств, які існують тільки де-юре, а фактично не займаються господарською діяльністю; *по-друге*, несприятливістю бізнес-середовища, що виявляється в складних процедурах реєстрації, отримання ліцензій і дозволів, кредитів, обтяжливості податкової системи.

Щодо першої групи проблем, то вони є наслідком перерозподілу податкового тягаря, коли наймані працівники реєструються як підприємці з метою мінімізації сплати податків. Причому, за дослідженням Міжнародної фінансової корпорації, частка таких підприємців у загальній кількості офіційно зареєстрованих становить близько 30 % [6]. Якщо нівелювати вплив цієї групи підприємців на їх загальну кількість, то вітчизняні структурні пропорції будуть значно відрізнятись від європейських.

Друга група проблем чинить суттєвий стримуючий вплив на розвиток підприємницького потенціалу як на ранній стадії його прояву, так і на стадії його безпосередньої реалізації. За оцінками Світового банку, загальний рейтинг України щодо умов ведення бізнесу з кожним роком погіршується: якщо в 2006 р. країна посідала 128 місце серед 175 країн, то в 2008 р. – 145 місце [7] – найнижчий рівень серед європейських країн.

Прояву підприємницького потенціалу на ранній стадії створення бізнесу заважають, у першу чергу, чинники регуляторного характеру. Як свідчать результати дослідження Світового банку "*Doing Business 2009*", кількість нормативних актів, що регулюють бізнес-середовище в Україні, невинно зростає – система дозволів і ліцензування з року в рік не спрощується, а, навпаки, всупереч задекларованим програмним заходам, стає ще більш обтяжливою. Наприклад, тільки за останній рік збільшилась кількість, тривалість і вартість проходження процедур щодо отримання дозволів на будівництво. Порівняно із європейськими країнами (Австрією, Францією, Естонією), де кількість дозвільних документів коливається в середньому на рівні 12–13, на отримання яких витрачається не більше півроку, в Україні підприємці мають отримати до 30 дозволів, витративши майже півтора роки. Такі ускладнення призводять до зміщення сфери реалізації підприємницького потенціалу в бік тіньової економіки, це підтверджує наявність значного прошарку підприємців, які офіційно не зареєстровані. За оцінками експертів Міжнародної фінансової корпорації, їх частка становить близько 25 % від загальної кількості зареєстрованих підприємців [6].

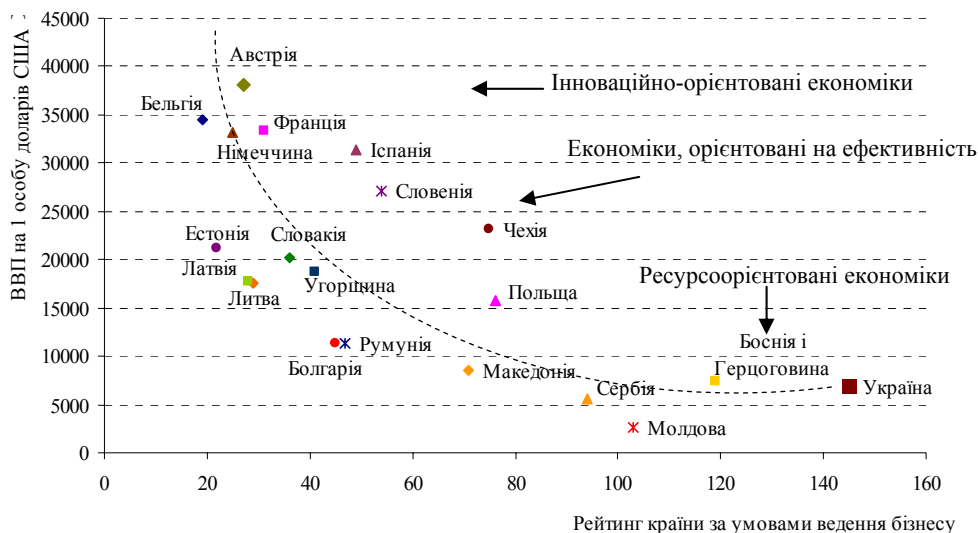
Порівняно з європейськими країнами в Україні найгірші умови реалізації підприємницького потенціалу за рівнем податкового навантаження. Відповідно до даних щорічного звіту Світового банку "*Paying Taxes*" [8, с. 9], Україна посідає 174 сходинку зі 175 за простотою сплати податків, їх загальна кількість – 98 платежів різного рівня

(наприклад, в Іспанії, Португалії, Великій Британії їх лише 7, у Латвії – 8, в Естонії – 11). Слід зазначити, що система оподаткування в Україні не тільки має обтяжливий характер для підприємців, а й суттєво заважає природному переростанню малого бізнесу в середній. Досить часто середні підприємства у своєму прагненні мінімізації податків активно використовують дрібнення як засіб "розвитку" і, відповідно, преференції спрощеної системи оподаткування. Такі адміністративні бар'єри вимагають оптимізації умов ведення бізнесу, важливість яких визнана ще на початку трансформаційних процесів у економіці країни, але із запровадженням спрощеної системи оподаткування в 1999 р. жодних суттєвих кроків у цьому напрямі не було зроблено. Відповідно, замість детінізації економіки, отримуємо зростання неформального сектору, який знаходиться поза податковим полем.

Невтішні порівняння можна зробити й у сфері кредитування підприємництва, яка з поглибленням фінансової кризи чинить значні перепони для розвитку підприємницького потенціалу. Хоча за індикатором "отримання кредитів" Україна посідає більш високі позиції в рейтингу Світового банку "*Doing Business 2009*" (28 місце у 2009 р.) [7], слід брати до уваги, що йдеться не про доступність кредитів, наприклад, за рівнем відсоткових ставок, а про інформаційну прозорість щодо їх отримання та юридичну захищеність прав кредиторів і позичальників. Фактично ж, основні перешкоди доступу українських підприємців до мікrokредитів, як і десять років тому, полягають у високій вартості кредитів, складній процедурі їх отримання через неефективний механізм гарантування їх повернення, недостатній державній фінансовій підтримці. Наприклад, рівень фінансування програм підтримки підприємництва в Україні щороку зменшується і є мінімальним серед європейських країн. У 2009 р. на заходи з реалізації Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва передбачено лише 400 тис. грн [9; 10], тобто менше 1 % від загальної потреби.

У країнах ЄС з метою зниження негативного впливу фінансової кризи Європейською асоціацією підприємців, малих та середніх підприємств за рахунок кредитних ресурсів Європейського інвестиційного банку створено фонд гарантування повернення кредитів, отриманих малими підприємствами, та розширено обсяг доступних кредитних ресурсів [10]. Аналогічні заходи прийняті й у Росії [11]. В Україні ж поки що тільки декларативно визнається доцільність таких фондів, а тим часом розмір майнової застави за вартості кредиту у вітчизняних банках майже в 25–28 % може становити до 200 %. Можливо, із впровадженням десяти принципів Європейської Хартії для малих підприємств, серед яких і полегшення доступу підприємств до фінансування, в країні буде запроваджено більш дієвий механізм кредитування на початковому етапі підприємницької діяльності.

Узагальнюючи вплив розвитку бізнес-середовища на реалізацію підприємницького потенціалу, доцільно повернутись до позиціонування в системі координат "ВВП на душу населення – рейтинг країни за умовами здійснення підприємницької діяльності" (рис. 2). Як неважко помітити, Україна займає стійку позицію в сегменті транзитивних, але все ж таки ресурсорієнтованих економік, для яких досягнення цільових пріоритетів інноваційного розвитку неможливе без вирішення проблеми ефективності економічної системи в цілому.

Рис. 2. Позиціонування країн за рівнем ВВП на душу населення (за паритетом купівельної спроможності) та рейтингом за умовами ведення бізнесу [7; 12]

Окреслений перелік розбіжностей за окремими вибірковими параметрами не є вичерпним, але навіть виявлений розрив між Україною та країнами ЄС щодо реалізації підприємницького потенціалу настільки значний, що ефективність запровадження досвіду успішних країн у вітчизняних умовах викликає значні сумніви. Причинами виявлених кількісних і якісних диспропорцій є і мотиви підприємницької діяльності, і її цільова спрямованість, і навіть менталітет потенційних підприємців. Якщо в Україні каталізатором підприємницької активності є невпевненість у майбутньому й намагання поліпшити рівень життя, тобто мотиви прояву підприємницького потенціалу мають переважно "шовкаючий" характер, то у країнах ЄС – це прагнення до незалежності, самореалізації та досягнень, тобто працюють переважно "тягнучі" фактори мотивації. Відповідно прагнення до досягнень, підкріплене м'якою підтримкою держави, стимулює проактивну поведінку підприємців та інноваційну спрямованість самого підприємства. Прагнення ж до виживання та слабка підтримка венчурних проектів зумовлюють реактивну поведінку підприємців у вже існуючому

чих ринкових сегментах. Значним соціальним бар'єром реалізації підприємницького потенціалу в Україні є також патерналізм у його класичному прояві, тобто очікування підприємцями підтримки, захисту, допомоги, пільг з боку держави, що пов'язано з рівнем самоусвідомлення суспільства в цілому й сподіваннях на когось, крім себе, хто має допомагати. У результаті фактичний рівень ділової активності суспільства значно знижується, а природні (ринкові) чинники розвитку підприємництва не діють.

Таким чином, системне накопичення проблем розвитку підприємницького потенціалу в Україні значно погіршує її позиції в європейському бізнес-просторі та не дозволяє сподіватися на активне використання можливостей малого та середнього бізнесу для реалізації необхідних на сучасному етапі антикризових заходів. Оскільки подолання виявлених розбіжностей неможливе протягом короткострокового періоду, то важливим завданням із позицій сьогодення є забезпечення стабільності та послідовності у виконанні тих програмних заходів, що передбачені у сфері регуляторної та податкової політики. Крім того, з метою поступового переходу до економіки інноваційного типу вкрай необхідне розширення частки малого та середнього бізнесу в реальному секторі економіки, що в майбутньому посилить експортний потенціал країни і створить підґрунтя для її інноваційного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Ляпін Д.* Порівняння окремих аспектів політики розвитку малого підприємництва в Україні та країнах ЄС / Д. Ляпін // Вісн. Київ. нац. торг.-екон. ун-ту. — № 5. — 2008. — С. 25–30; *Ляпін Д.* Розвиток малого підприємництва як вимога нової якості системи державного управління / Д. Ляпін. — Режим доступу : <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=5058&mode=thread&order=0&thold=0>; *Варналій З.* Мале підприємництво: основи теорії і практики: монографія / З. С. Варналій. — 4-те вид., стер. — К.: Знання, 2008. — 302 с.; *Малий бізнес та підприємництво в ринкових умовах господарювання: навч. посіб.* / Л. І. Воротіна, В. Є. Воротін, Л. А. Мартинюк, Т. В. Черняк; за ред. Л. І. Воротіної. — 3-тє вид., доп. і перероб. — К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2004. — 308 с.; *Коротенко Н. П.* Порівняльна характеристика державного регулювання підприємництва в Україні та країнах ЄС / Н. П. Коротенко // Актуальні проблеми економіки. — 2006. — № 2. — С. 4–13.
2. Global Entrepreneurship Monitoring 2008 Executive Report / N. Bosma, Z. J. Acs, E. Autio, A. Coduras, J. Levie. — Way of access : <http://www.gemconsortium.org>.
3. *Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні: національна доповідь* / К. О. Ващенко, З. С. Варналій, В. Є. Воротін та ін. — К., Держкомпідприємство, 2008. — С. 31–32; *The Global Competi-*

- tiveness Report 2008–2009. — Way of access : <http://www.weforum.org/documents/GCR0809/index.html>.
4. *European business – Facts and figures*. — Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2007.
  5. *Експрес-випуск* Держкомстату України "Про розвиток малого підприємництва в Україні у 2007 році" від 11 верес. 2008 р. № 213. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2008/0908/213.zip>.
  6. *Бізнес-середовище* в Україні. Проект "Розвиток підприємництва в Україні" / Міжнародна фінансова корпорація, 2007. — Режим доступу : <http://www.ifc.org/ifcext/uspp.nsf/Content/PMSurveysRU>.
  7. *Doing Business 2009: Comparing Regulation in 181 Countries*. — Way of access : <http://www.doingbusiness.org>.
  8. *Paying Taxes 2009: The Global Picture* / World Bank, PricewaterhouseCoopers. — USA : World Bank, 2009. — P. 9.
  9. *Про державний бюджет України на 2009 рік* : Закон України від 26 груд. 2008 р. № 835-VI.
  10. *Кузнєцов К.* В умовах кризи кожне неефективне рішення у регуляторній політиці матиме посилену больову реакцію у суспільстві / К. Кузнєцов. — Режим доступу : http://www.vlasnasprava.info/ua/dozvil/press.html?_m=publications&_t=rec&id=11543.
  11. *Фонд содействия кредитованию малого бизнеса Москвы*. — Режим доступу : <http://fs-credit.ru>; Фонд содействия кредитованию малого бизнеса Санкт–Петербурга. — Режим доступу : <http://credit-fond.ru/about>.
  12. *The World Factbook*. — Way of access : <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2004rank.html>.